УДК 94(575.4)

А.Н. Расулов,
Д.М. Насретдинова

ТАТАР ХАТЫН-КЫЗЛАРЫНЫҢ ТӨРКЕСТАНДА АГИТАЦИЯ-ПРОПАГАНДА ЭШЕНДӘ КАТНАШУЫ (1917–1920 еллар башы)

Статья посвящена исследованию особенностей организации татарскими женщинами агитационно-пропагандистской работы среди мусульманок Туркестана после Октябрьской революции 1917 года. Автор освещает деятельность татарских активисток Зохиды Бурнашевой, Шамсузухы Хаировой, Марьям Бахтияровой, внесших существенный вклад в развитие женского просвещения в регионе, а именно – в организацию женских школ, педагогических курсов, клубов по ликвидации безграмотности и др.

Ключевые слова: татарские просветительницы, просвещение, Туркестан, Зохида Бурнашева, Шамсузуха Хаирова, Марьям Бахтиярова.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the organization of agitation and propaganda work among the Muslim women of Turkestan by Tatar women after the October Revolution of 1917. The author highlights the activities of Tatar activists Zokhida Burnasheva, Shamsuzukha Khairova, Maryam Bakhtiyarova, who made a significant contribution to the development of women's education in the region, namely, to the organization of women's schools, pedagogical courses, illiteracy eradication clubs, etc.

Keywords: Tatar educators, education, Turkestan, Zokhida Burnasheva, Shamsuzuha Khairova, Maryam Bakhtiyarova.

Җәмгыятьтә социаль тигезсезлекне бетерү, шул исәптән хатын-кызларның тигез хокуклылыгын юридик яктан һәм чынбарлыкта тәэмин итү, аларның социализм төзүдә ирләр белән бертигез катнашуын тәэмин итү революциядән соң көнүзәк мәсьәләләрнең берсе була. Бу гасырлардан килгән дини-көнкүреш хорафатлар, хатын-кызларның коллык, хокуксыз хәле сакланган шартларда гаять авыр бурыч иде. Теге яки бу дәрәҗәдә хокукый тигезсезлек бөтен Россиягә хас иде. Совет хакимияте яклы кешеләрнең санын арттыру максатында, урыннардагы хатын-кызларны иҗтимагый тормышка җәлеп итү хисабына хатын-кызлар бүлекләре булдырылды. Алар халык арасында актив агитация-пропаганда эшләре алып барды. Төп чаралар хатын-кызларны ирекккә чыгаруга, пәрәнҗә ябуга каршы көрәшне көчәйтүгә, аларның социаль-сәяси активлыгын күтәрүгә юнәлтелде. Шул ук вакытта яңа пролетариат культурасын барлыкка китерү сәясәте милли мәдәни мирасны һәм тормыш кыйммәтләрен исәпкә алмыйча гамәлгә ашырылды. Культура-агарту өлкәсендә лидерлар тәрбияләү максатында политкурслар оештырылды.

Төркестанда хатын-кызлар бүлеген һәм мәгарифен оештыручыларның берсе – З.Х. Бурнашева. Октябрь революциясеннән соң ул Россиядән Төркестанга килә. 1918 елда башта Сәмәркандта «Мехнаткашлар говуши» («Хезмәт ияләре тавышы») газетасы мөхәррире булып эшли һәм соңыннан аны Каттакурган өязенә җибәрәләр. Ул анда 1919 елга кадәр халык мәгарифе бүлеге мөдире урынбасары вазифасын башкара. 1919 елда Төркестан коммунистлар партиясе Үзәк Комитеты (ТКП ҮК) каршындагы хатын-кызлар бүлеге, оештыру сәләтен исәпкә алып, З.Х. Бурнашеваны Ташкентка күчерә. Биредә ул Иске Ташкент шәһәрендә беренче хатын-кызлар мәктәбен ача һәм хатын-кызлар өчен оештырылган төбәк педагогика курсларын җитәкли. Алга таба әлеге курслар Хатын-кызлар мәгариф институты дип үзгәртелә һәм аның эшчәнлеге белән З. Бурнашева җитәкчелек итә. Хатын-кызлар мәгариф институтын тәмамлаган Җахан Абидова, Таҗихан Шадиева һәм җирле халыкның күп кенә башка вәкилләре соңыннан Төркестанда хатын-кызларны азатлыкка чыгару өчен көрәшеп танылу ала. З.Х. Бурнашева үзенең туган теле – татар теленнән кала Төркестан халыкларының телләрен һәм бу төбәк хатын-кызларының авыр хәл-халәтен яхшы белә, аларга булдыра алганча ярдәм итәргә тырыша. Аның актив катнашлыгында, халык мәгарифен үстерү максаты белән, берничә тапкыр «Мәктәпкә ярдәм атналыгы» оештырыла. 1920 елда Төркестан хатын-кызларының I корылтаенда Төркестан фронты командующие М.В. Фрунзеның чыгышын үзбәк теленә тәрҗемә итү дә нәкъ менә аңа йөкләнә. З.Х. Бурнашева шулай ук ТКП ҮКның хатын-кызлар бүлеге мөдире, РКП(б) ҮКның хатын-кызлар бүлеге инструкторы буларак һәм ТКП ҮК, партиянең Төрекмәнстан өлкә комитеты каршындагы хатын-кызлар бүлекләрендә төрле вазифаларда хезмәт куя. 1933 елдан 1951 елга кадәр Кыргызстанда җаваплы партия вазифаларында эшли [Расулов, 1990, с. 150; Татар хатын-кызлары..., б. 143–149; Гайнуллин, с. 286–289].

1918 елның 6 сентябрендә Төркестан Халык мәгарифе комиссариаты утырышында югарыда аталган курсларның проекты раслана [ҮР МА, 34 ф., 1 тасв., 103 сакл. бер., 3 кгз.]. Төркестан Халык мәгарифе комиссариатының 1919 елның 2 гыйнварында расланган «Эшчеләргә ярдәм йөзеннән мәдәни агарту курсларын ачу турында» нигезләмәсе буенча Комиссариат каршында өч айлык курслар оештырыла. Курсларда мәдәни-агарту учреждениеләре өчен квалификацияле инструкторлар әзерләнә. Укырга 18 яше тулган урта белемле затлар кабул ителә. Курсларның нигезләмәсе буенча, укуны тәмамлаучылар мәҗбүри рәвештә кимендә бер ел өлкәдә, районда яки шәһәрдә инструктор вазифасында эшләргә тиеш була. Төркестан Халык мәгариф комиссариаты тарафыннан бирелгән 850 сум күләмендәге акчалата компенсация яшьләрне җәлеп итүдә зур стимул булып тора [ҮР МА, 34 ф., 1 тасв., 103 сакл. бер., 21–21 кгз. арты].

Шуның белән бергә 1920 елдан башлап, яңа совет мәктәпләрендә эшне оештырырга ярдәм итү өчен, инструкторлык курслары

ачыла. Әлеге курсларны тыңлаучыларның күбесе татар кызлары була. Әйтик, 1920 елда мәктәп инструкторлык курсларын тәмамлаган 353 тыңлаучының 210 ы – татар кызы. Курсларны тәмамлаучылар Төркестан Халык мәгарифе комиссариаты юлламасы буенча төрле төбәкләргә эшкә җибәрелә. Аерым алганда, Гафифә Бурнашева мәктәп инструкторы сыйфатында Фирганә өлкәсенең Әндиҗан өязенә, Хәдичә Курманбаева Семиреченск өлкәсенең Верный өязенә барып эшлиләр [ҮР МА, 34 ф., 1 тасв., 523 сакл. бер., 43–43 кгз. арты].

Инструкторлар хатын-кызлар арасында зур пропаганда эше алып бара. Кадрларны Үзәккә укырга җибәреп әзерлиләр. Беренче елларда инструктор вазифасын, нигездә, руслар яки башка мөселман булмаган кешеләр үти. 1919 елның көзендә Төркестанда И. Финкельштейн җитәкчелегендә хатын-кыз инструкторлар бүлеге оештырыла. Беренче инспектор Л. Шумилова була. 1919 ел ахырында һәм 1920 еллар башында Каспий аръягы һәм Сәмәрканд өлкәләренә хатын-кызлар бүлекләре оештыру өчен инструкторлар җибәрелә. 1919 елның декабрендә Л. Шумилова әлеге төбәккә командировкага килә. Кыска гына вакыт эчендә ул биредәге хатын-кызларның хөрмәтен казана. Аңа төрле төбәкләрдән урыннардагы хатын-кызлар арасында агитация эшләрендә булышуын сорап язылган телеграммалар һәм хатлар килә [Шукурова, с. 73–74].

Хатын-кызлар бүлеге хезмәткәре Т. Бендецкая үзенең истәлекләрендә язганча, бүлекнең беренче коллективы составында үзбәк Содикова, татарлар Зөһрә Сәфәрова, Фатиха Редкина һәм Заһидә Бурнашева булган [Финкельштейн, Шукурова, с. 13]. 1920 елның апрелендә алар Төркестан хезмәт иясе хатын-кызларының беренче корылтаен оештыруда актив катнашканнар [Первый Туркестанский…].

1919 елның декабрендә хатын-кызлар бүлеге филиалы Ташкент шәһәрендә дә ачылган. Биредә татар кызлары М. Йосыпова, З. Бурнашева, Хөсәнбаева, Ш. Кәримова эшли. Хатын-кызларның эшчәнлеге «Иштирокиюн», «Кизил Байрок», «Туркистон», «Озод Бухоро», «Мавориф», «Инкилоб куёши» газеталарында яктыртыла [Алимова, с. 14–15]. Татар кызлары үзләренең мәкаләләрендә җирле хатын-кызлар арасында большевистик идеяләрне таратуга бәйле мөһим мәсьәләләр күтәрәләр.

Төбәк хатын-кызларын совет дәүләте төзелешенә җәлеп итү, алар арасында агигация-пропаганда эшләре алып бару хатын-кызлар бүлегенең төп хезмәт бурычларыннан саналган. Бүлеккә аның мөдире, инструктор, профсоюз, комсомол оешмасы, партия комитеты һәм «Кошчи» берлеге вәкилләре кергән. Хатын-кызлар бүлеге составында шулай ук төрле иҗтимагый оешмалар вәкилләре дә эшли, алар җәмгыяви йөкләмәләр үтәү, «Күчмә кызыл юрт»та гомуми җыелышлар уздыру, сезонлы эшләр оештыру өчен махсус берләшмәләр төзиләр. Алар ирләр арасында күпхатынлыкка каршы көрәшне пропагандалауда катнашалар, «Кошчи» берлеге әгъзалары арасында наданлыкны бетерү өчен көрәшәләр [Абдуллаева, б. 109].

Вәкаләтле хатын-кызлар дәүләт структурасында хезмәт кую белән бергә җәмәгать эшләрендә дә актив катнашалар. Алар Идел һәм Урал буе төбәкләреннән ачлыктан коткару өчен күчерелгән кешеләргә үзара ярдәм итү, шимбә өмәләре үткәрү, балалар йортлары һәм интернатлар эшләрен оештыру инициаторлары булалар. Бу чорда Яңа Бохарада беренче вәкаләтле хатын-кызлар сыйфатында нәкъ менә татар һәм рус хатын-кызлары эшли. М. Васильева, Макрюкова, М. Бабушкина һәм М. Шәрәфетдинованы шулар исәбенә кертергә мөмкин [Аминова, с. 120]. Алар югарыда санап үтелгән бурычлар белән беррәттән, яңа хакимияткә тугрылык һәм патриотлык хисе тәрбияләү, шулай ук җирле хатын-кызларны грамотасызлыкны бетерү курсларына һәм мәктәпләргә җәлеп итү белән шөгыльләнәләр [Нишонбоева, б. 72].

Төркестандагы хатын-кыз инструкторларның эшчәнлеген бәяләгәндә, Л. Шумилованың хезмәтен аерым билгеләп үтәргә кирәк. Мәсәлән, ул үзенең истәлекләрендә болай дип яза: «1919 елда Ташкент шәһәре партия оешмасына Үзәктән хатын-кызлар арасында эшләр башкару өчен махсус җаваплы кеше билгеләү турында боерык җибәрелә. Башта әлеге бурыч Якоменкога йөкләнде, ярдәмче итеп мине билгеләделәр. 1919 елда И. Финкельштейн җирле хатын-кызлар арасында митинглар үткәрде. Аларның берсендә миңа да чыгыш ясарга куштылар. Митингта 200 дән артык хатын-кыз катнашты, митинг тәмамлангач, мин тарихта һәм хәзерге заманда мәгърифәтчеләрнең роле һәм урыны турында әңгәмә үткәрдем» [За пять лет, с. 109]. Шуңа да карамастан, ир-ат инструкторлар җитәкчелеге пропаганда эшләрен тиз үстерергә мөмкинлек бирми. Соңрак, әлеге вазифага татар хатын-кызлары билгеләнгәннән соң, эш урыннан кузгала. Тел үзенчәлекләре, менталитет һәм гадәтләрнең охшашлыгы җирле хатын-кызлар белән якынаерга һәм эшләрнең нәтиҗәлелеген күтәрергә ярдәм итә.

Төркестан хатын-кызлары арасында пропаганда эше алып барган беренче вәкилләр, нигездә, татар һәм рус милләтеннән булган. Җирле халык телен белмәү соңгылары өчен аралашуда билгеле бер кыенлыклар тудыра. Иң беренче инструкторлардан булган Г. Марченко билгеләп үткәнчә, җирле халык арасында агитация эшләре уздыруда татар хатын-кызлары мөһим роль уйнаганнар. Мисал өчен, агитация группасында беренчеләрдән булып эшләгән татар кызы М. Йосыпова җирле хатын-кызларның хәлләре турында сөйләгәндә, аларның милли кыйммәтләрен, гореф-гадәтләрен тәфсилләп аңлата. Соңрак бу төркемгә татарлар – Хөсәнбаева, Ф. Редкина, Ш. Кәримова һәм башкалар кушыла [За пять лет, с. 118].

Төркестан фронты реввоенсоветы тарафыннан җибәрелгән кешеләр арасында татар хатын-кызлары да күп була. Шуларның берсе – Хәирова Шәмсеруха Имран кызы. Ул Казан губернасының Тәтеш шәһәрендә туган. 1920 елның гыйнварында большевикларның Казан губерна комитеты Шәмсеруханы Төркестан фронтына мобилизацияли. Ул башта фронтның сәяси идарәсендә эшли. Аннан соң

Ш.И. Хәированы Төрекмән атлы бригадасына җибәрәләр, ул анда политбүлек начальнигы була. Беркадәр вакыттан соң Сәмәрканд өлкәсе политбүлеге башлыгы ярдәмчесе итеп билгелиләр. Политбүлектә эшләгәндә, кызылармиячеләрне һәм командирларны сәяси яктан тәрбияләү аның бурычына кергән, Ш.И. Хәирова моны бик яхшы үтәгән.

1920 ел ахырында ТКП ҮК үтенече белән Ш.И. Хәированы политбүлектән алып, хатын-кызлар арасында эшләү өчен, Сәмәрканд өлкәсенә җибәрәләр. Тиздән эшкә сәләтен исәпкә алып, ул партиянең Сәмәрканд өлкә комитеты мөдире итеп билгеләнә. Сәмәрканд өлкәсендә төрле милләт вәкилләре яшәгәнлеген искә алсак, мондагы кыенлыкларны күз алдына китерү авыр түгел. Шуңа да карамастан, татар һәм таҗик телләрен белүче Ш.И. Хәирова хатын-кызларны берләштерә алган. Сәмәркандта эшләгәндә, Ш.И. Хәирова җирле халык, шул исәптән хатын-кызлар арасында да, агитация һәм пропаганда өлкәсендәге кимчелекләрне күрә. Агитация алып бару өчен өлкәдә матбугатның ролен күтәрү сорала. Ләкин полиграфия сәнәгатенең хәле бик начар булып, кадрлар җитешмәү аркасында, ул белгечләр һәм гарәп шрифтыннан файдалану мәсьәләсен хәл итү өчен Казанга җибәрүне сорап, Сәмәрканд өлкә комитетына һәм ТКП ҮКна мөрәҗәгать итәргә мәҗбүр була. 1920 елның ноябрендә Ш.И. Хәирова ТКП Үзәк Комитеты мандаты белән Казанга килә һәм партиянең Татарстан өлкә комитеты ярдәмендә үзенә тапшырылган бурычларны үти.

Хатын-кызлар арасында актив эшләүче буларак, 1921 елда Ш.И. Хәирова ТКП ҮК каршындагы хатын-кызлар бүлегенә күчерелә, анда ул инструктор вазифаларын башкара. Аннары берничә айдан ТКП Үзәк Комитетында партия эшен алып бара, партиянең Сәмәрканд өлкә комитетында исәп-статистика бүлеге мөдире була. Дүрт ел Төркестанда булу дәверендә Ш.И. Хәирова, кайда гына эшләсә дә, анда яшәгән халыкларга ярдәм күрсәтү өчен бөтен көчен куйган. 1923 елда, К. Маркс исемендәге Халык хуҗалыгы институтының икътисад факультетында белем алган вакытта, ул Төркестанда эшләвен укуын тәмамлаганнан соң да дәвам итәргә теләве турында яза [Расулов, 1990, с. 210].

Җирле халык арасында агитация һәм пропаганда эшенә башкорт хатын-кызларының да үзләреннән зур өлеш кертүен билгеләп үтәргә кирәк. Алар үзбәк хатын-кызлары үткәргән төрле чараларда катнашалар. Җирле гореф-гадәтләрне өйрәнеп, алар бер үк вакытта совет идеологиясен пропагандалыйлар [Финкельштейн, Шукурова, с. 77]. Шуның белән яңа хакимият тарафдарлары санын арттырырга тырышалар.

Җирле хатын-кызлар арасында актив агитаторларның берсе булган Л.А. Отмарштейн, Бохарадагы татар хатын-кызларының пропаганда эшчәнлеген бәяләп, аларның җирле халыкның телен һәм гореф-гадәтләрен яхшы белүе уңышлы эшчәнлекне гарантияләвен билгели [Расулов, 1990, с. 221].

Соңрак хөкүмәт, татар хатын-кызлары алып барган агитация эшенең нәтиҗәлелеген аңлап, җирле хатын-кызлар арасында пропаганданы

дәвам итү инициативасын да алар кулына бирә. Әңгәмәләр вакытында алар җирле хатын-кызларга большевиклар сәясәтенең асылын төшендерәләр. Бу Нәманганда беренче хатын-кызлар комитетлары төзелүгә китерә. 1919 елның 21 июлендә бүлек тарафыннан үткәрелгән киңәшмәдә 200 гә якын җирле хатын-кыз катнаша. Утырышта чыгыш ясаган хатын-кызлар бүлеге хезмәткәрләре мөселманнарның мәгариф һәм мәдәният өлкәсендә Европа хатын-кызларыннан артта калуын билгеләп үтәләр [Хотин-киз дунёсида]. Докладлардан соң тыңлаучылар да сораулар бирә һәм чыгыш ясый ала. Башта чыгыш ясарга теләүчеләр булмый диярлек, аннары аларның саны шактый арта. Җыелышта дүрт әгъзадан торган коллегия оештырыла. Хатын-кызлар бүлеге рәисе итеп татар кызы Н. Огунова сайлана.

Җыелышта Төркестанның башка төбәкләрендә дә хатын-кызлар бүлекләре төзү турында карар кабул ителә. Моннан тыш, мөселман хатын-кызларга үзләренең иҗтимагый активлыгын көчәйтү һәм җәмгыятьтә лаеклы урын алу зарурлыгы ассызыклана [Хотин-киз дунёсида]. Мондый пропаганда эшчәнлегендә татар хатын-кызларының лидерлык итүе идарә итүче партия өчен отышлы була. Аларның тырышлыгы нәтиҗәсендә хатын-кызлар арасында яңа сәяси системаны пропагандалауның темплары һәм нәтиҗәлелеге арта. Шул сәбәпле совет власте аларның составын киңәйтергә тырыша.

Билгеле бер вакыттан соң, алдан ук көтелгәнчә, хатын-кызлар бүлеге хезмәткәрләренең саны арта. Соңыннан яңа эшче-дихкан бүлеге төзелә, аның каршында мөселман секциясе эшли. Башта секциянең эшенә татар кызы Мәрьям Бәхтиярова җитәкчелек итә. 1920 елның августында Татарстанның Спас районыннан Төркестанга ирле-хатынлы укытучылар – Д. Бәхтияров һәм М. Бәхтиярова җибәрелә. М. Бәхтиярова урта белемгә генә ия булуына карамастан, 1922–1925 елларда Иске Ташкент шәһәренең Мәдәният хезмәткәрләре берләшмәсенең идарә бүлеге сәркатибе булып эшли [ҮР МА, Р. 792 ф., 1 тасв., 47 сакл. бер., 175 кгз.]. Аннан соң Бәхтияровлар гаиләсе Фирганә өлкәсенә җибәрелә. Анда ире укытучы-оештыручы булып, ә Мәрьям Бәхтиярова өлкә хатын-кызлар бүлегендә эшли [Расулов, 2005, б. 307].

1919 елның ноябреннән җирле партия комитетлары каршында хатын-кызлар белән эшләү секцияләре оештырыла. Секцияләр эшен оештыру һәм җирле хатын-кызлар арасында төрле пропаганда ысулларын һәм идеяләрен эшләү процессында татар кызлары Заһидә Бурнашева белән Зөһрә Баембәтова зур энтузиазм күрсәтәләр [Биктемирова., Хамитбаева, 2001]. Аларның пропаганда эшчәнлеген генә түгел, кызлар мәктәпләре өчен беренче укытучылар әзерләүдә дә зур роль уйнауларын билгеләп үтәргә кирәк. Аерым алганда, З. Бурнашева җитәкчелегендә үзәк һәм җирле газеталарда хатын-кызлар өчен махсус бүлектә мәкаләләр басылып чыга [За пять лет, с. 122]. Аларда хатын-кызлар мәгарифенең торышы һәм пропаганда эшләре нәтиҗәләре турында мәгълүмат бастырыла.

Үзбәкстанда хатын-кызлар проблемаларын өйрәнгән Х.С. Шукурова хатын-кызлар бүлегенең тәүге эшләрен бәяләп, болай дип яза: «Хатын-кызлар бүлеге хезмәткәрләре, пәрәнҗә ябынып, шәһәр һәм авылларда, кунак сыйфатында, җирле хатын-кызлар белән аралашалар. Алар әңгәмә вакытында эшче һәм крестьяннар өчен совет власте тарафыннан тудырылган шартлар турында сөйлиләр, аңарга карата ихтирамны арттыралар. Пропагандистлар, беренче чиратта, җирле хатын-кызлар арасыннан үзләренә ярдәмчеләр әзерләү белән шөгыльләнәләр, чөнки алга таба аңлату эшендә аларның ярдәменә таянып була» [Шукурова, с. 124].

Әмма татар хатын-кызларының эше һәрвакытта да уңышлы гына бармый. Гасырлар дәвамында формалашкан җирле традицияләрдән баш тарту һәм яңа европача яшәү рәвешенә күчү Төркестан хатын-кызларыннан «батырлык» таләп итә. Шуңа күрә бу процесс зур кыенлыклар белән бара һәм корбаннар сорый. Мәсәлән, хатын-кызлар арасында пропаганда эше активистларының берсе, татар укытучысы Әминә Вәлиева истәлекләрендә болай дип яза: «Яңа хакимият агитаторларына дин әһелләре таш ыргытканнар, этләргә чыгарып ташлаганнар, үтергәннәр... 15 яшендә Чистай педагогика техникумын тәмамлаган 16 яшьлек татар укытучысы Җәмилә Юмаева Төркестанның Лагмон авылы мәктәбенә эшкә җибәрелгән була. Анда ул явызларча үтерелә» [Биктемирова, Хамитбаева, с. 4].

Беренче елларда Үзәк хатын-кызлар бүлеге мөселман секцияләренең эшчәнлеге әллә ни абруй казанмый, чөнки остаз хатын-кызлар бик аз була. Татар хатыны М. Сәфәрова мөселман секциясенә эшкә килгәннән соң, анда шактый җанлану күзәтелә. Аның җитәкчелегендә – «Ана йорты» һәм анда аналарны, балаларны яклау буенча җирле хатын-кызлар өчен курслар оештырыла [За пять лет, с. 122]. «Ана йорты»нда бала табу яшендәге хатын-кызларга кирәкле киңәшләр бирелә һәм медицина хезмәте күрсәтелә. Ул вакытта заманча медицина хезмәте күрсәтү бик актуаль була, чөнки җирле хатын-кызлар арасында үлем-китем очраклары еш күзәтелә.

Югарыда бәян ителгәннәрдән чыгып, шуны билгеләп үтәргә кирәк: татар хатын-кызларының мәгърифәтчелек эшчәнлеге совет чорында да дәвам итә. Ул бигрәк тә грамотасызлыкны бетерү буенча хатын-кызлар өчен курслар, мәктәпләр һәм клублар эшчәнлеген оештыруда чагылыш таба. Татар хатын-кызларының сәяси активлыгында агитация-пропаганда эшләренә аерым игътибар бирелә. Хатын-кызлар клублар эшен җитәкләгәндә, «Кызыл чәйханә» һәм «Кызыл почмак»лар ачуда башлап йөриләр. Моннан тыш, хатын-кызларны азатлыкка чыгару һәм аларны руслар белән беррәттән җитештерүгә тарту сәясәтен уңышлы тормышка ашыруда татар хатын-кызларының да роле зур була. Тел, мәдәният һәм гореф-гадәтләрнең бердәйлеге аркасында, алар җирле хатын-кызларның көндәлек тормыш-көнкүрешенә җиңел кереп китә алганнар.

Әдәбият

Абдуллаева Я. XIX аср охири ва XX асрда Қаракалпоғистонда хотин-қизлар масаласи (ижтимоий-сиёсий аспект): тарих фан. д-ры ... дис. Тошкент, 2005.

Алимова Д.А. Решение женского вопроса в Узбекистане. Ташкент: Фан, 1987. 68 с.

Аминова Р. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане. Ташкент: Фан, 1975. 355 с.

Биктемирова Т., Хамитбаева Н. Татарки просветительницы. Актуальное национально-культурное обозрение «Анко». 2001 // URL: http: // www. tataroved.ru

Гайнуллин М. Татарская литература и публицистика начала XX века. Казань: Татар. кн. изд-во, 1966. 435 с.

За пять лет. Сборник по вопросам работы коммунистической партии среди женщин Средней Азии. М., 1925. XII, 188 с.

Нишонбоева К. Узбекистонда хотин-кизлар масаласини хал этишнинг маданий жихатлари (20–30 йиллар тажриба ва окибатлар): тарих фан. номз. ... дис. Тошкент, 1998.

Первый Туркестанский съезд // Известия. 1920. 6 апрель.

Расулов А.Н. Интернациональная помощь партийных организаций, трудящихся Средневолжского региона народам Туркестана (1918–1924 гг.): дис. ... канд. ист. наук. Казань, 1990.

Расулов А.Н. Туркистон ва Волгабуйи, Уралолди халклари уртасидаги муносабатлар тарихи (1917–1924 йй.): тарих фан. докт. ... дис. Тошкент, 2005.

Татар хатын-кызлнары хәрәкәте тарихыннан. Казан: Татар. кит. нәшр., 1971. 152 б.

Үзбәкстан Республикасы милли архивы (ҮР МА), 34 фонд, 1 тасв., 103 сакл. бер.

ҮР МА, 34 фонд, 1 тасв., 523 сакл. бер., 43–43 кгз. арты.

ҮР МА, Р. 792 фонд, 1 тасв., 47 сакл. бер., 175 кгз.

Финкельштейн И., Шукурова Х. Пробуждённые Великим Октябрем. Сборник очерков и воспоминаний. Ташкент: Госиздат, 1961.

Хотин-киз дунёсида // Иштирокиюн, 1919. 21 июл.

Шукурова Х.С. Социализм и женщина Узбекистана. Ташкент: Узбекистан, 1970. 367 с.: ил.

Расулов Абдулла Нуритдин улы,
тарих фәннәре докторы, Нәманган дәүләт университеты профессоры

Насретдинова Дилфуза Мухаммадин кызы,
тарих фәннәре кандидаты, Нәманган инженер-технология институты доценты